

**NAAR EEN ANDERE
ECONOMISCHE ORDE ?**

R E D E

Uitgesproken op de twee en zestigste dies natalis
van de Erasmus Universiteit Rotterdam op 7 november 1975

door

PROF. DR. C. J. van der WEIJDEN

Mijne heren leden van het college van bestuur

Dames en heren leden van de universiteitsraad

*Dames en heren leden van het wetenschappelijk
en niet wetenschappelijk personeel*

Dames en heren studenten

*en voorts gij allen, die deze plechtigheid met
uw aanwezigheid vereert.*

Zeer gewaardeerde toehoorders!

In februari 1976 zal het veertig jaar geleden zijn dat de *General Theory of Interest, Employment and Money* van John Maynard Keynes verscheen. De Royal Economic Society van Groot-Brittannië die reeds geruime tijd bezig is met de publikatie van de verzamelde werken van Keynes, merkt bij de delen die betrekking hebben op de *General Theory*, op dat het het meest provocerende boek is, geschreven door een econoom van zijn generatie ¹⁾. Provocerend is een juiste typering voor een werk dat opent met de mededeling dat de schrijver zich richt tegen een economische theorie die het denken dan reeds honderd jaar beheerst en waarvan hij stelt dat het misleidend is haar te doceren en rampzalig haar toe te passen ²⁾. Keynes bracht een theorie die tot andere conclusies leidt dan de theorie die toen algemeen werd aanvaard. Daarom wordt gesproken over de Keynesiaanse revolutie ³⁾.

Het boek is geschreven in een periode, die wordt gekenmerkt door wat de schrijver heeft genoemd: de "greatest economic catastrophe of the modern world" ⁴⁾. Volgens één van de schrijvers over Keynes heeft juist de indruk van deze depressie tot gevolg gehad dat de algemene diagnose van Keynes en zijn klemtoon op de hantering van de overheidsontvangsten en de overheidsuitgaven als therapeutische middelen

tot de verbeeldingskracht sprak van de generatie die de depressie had ervaren. Daarnaast, aldus wordt gesteld, is sprake van een dramatische invloed op de macro-benadering in de economie ⁵⁾. De General Theory scheen een receptuur te bevatten waarmee een herhaling van een dergelijke economische inzinking zou kunnen worden voorkomen. Jarenlang is na de tweede wereldoorlog door economen van allerlei kleur op zelfverzekerde toon gesteld dat wij voldoende instrumenten hadden om dit te bereiken.

Thans is deze zelfverzekerdeheid wel verdwenen. Weer is sprake van een depressie, de ernstigste van de tot nu toe na de tweede wereldoorlog verstreken periode.

Het ervaren van deze depressie, de zorg over het milieu en de aandacht voor de zg. eindige voorraad grondstoffen leiden tot vragen over het functioneren van onze economie.

Het is bekend dat ons economisch stelsel niet bij iedereen geliefd is. In de huidige omstandigheden lijkt de aandacht voor de critici groter. Ook in ons land is aandacht besteed aan het congres dat de Franse socialistische partij dit jaar heeft gewijd aan wat "la crise mondiale du capitalisme" werd genoemd ⁶⁾. Een daar optredend Russisch econoom stelde dat het kapitalistische systeem zijn grenzen

heeft bereikt en dat het diende te worden vervangen. Hij achtte het niet langer opportuun te wachten met deze vervanging tot de bedorven vrucht vanzelf van de boom zou vallen ^{6a)}.

De voorzitter van het N.V.V. heeft onlangs verklaard dat hij met zorg constateert dat het beleid van de regering voor 1976 slechts is gericht op een vermindering van de stijging van de werkloosheid. Hij stelde in dit verband de vraag of binnen de huidige economische orde het vraagstuk van de werkloosheid wel oplosbaar is en suggereerde dat de greep van de overheid op het economisch leven groter zou moeten worden ⁷⁾.

In een vorig jaar te Nijmegen gehouden en nogal bekend geworden toespraak heeft de minister-president gesteld dat het socialisme, zoals hij dat daar omschreef, op gespannen voet staat met de vrije ondernemingsgewijze produktie ⁸⁾.

Het N.K.V. heeft onder de titel "Een visie ter visie" een ontwerp voor een visieprogramma gepubliceerd, waarin men o.a. probeert kenbaar te maken welk zicht men heeft op de maatschappij en de wereld en op de positie van de mens daarin ⁹⁾.

Hiermee is slechts op enkele uitingen binnen het

Nederlandse kader geweest. Op uitspraken over de zg. internationale economische orde zal ik thans niet ingaan, hoewel een samenhang met onze economische orde niet kan worden ontkend. Vanuit allerlei groeperingen (politici, werknemers, werkgevers, kerkelijke leiders en wetenschapsbeoefenaars uit allerlei disciplines) is de laatste jaren de vraag over het functioneren van onze economische orde zo vaak gesteld, dat het onzinnig zou zijn aan deze vraag schouderophalend voorbij te gaan.

Er is kennelijk sprake van onvrede met de resultaten van economische processen. Deze onvrede leidt tot een verwijt aan de economische orde, die in een aantal gevallen zeer algemeen wordt aangeduid als de (!) kapitalistische orde.

Verbeteringen worden voornamelijk langs twee wegen gezocht: enerzijds via meer overheidsingrijpen en anderzijds via een radicaler optreden, nl. via een verandering van de economische orde ¹⁰⁾.

Bij de roep om meer overheidsinvloed wordt gesteld, dat dit voortvloeit uit de taak die

aan de overheid is opgedragen om werkzaam te zijn in het kader van het algemeen belang ¹¹⁾. Deze algemene formulering is weinig bevredigend. Het lijkt mij niet juist in allerlei situaties onder dit motto naar de overheid te verwijzen als een soort opperwezen. Immers intussen worden allerlei middelen gebruikt om diezelfde overheid er op te wijzen dat in de te formuleren uitspraak over wat in het algemeen belang zou zijn wel degelijk het met kracht naar voren gebrachte groepsbelang herkenbaar moet zijn. De overheid kan geen onafhankelijke en/of onpartijdige scheidsrechter zijn.

Een tweede probleem is, dat de uitspraak "de greep van de overheid op het economisch leven" moet toenemen, weinig duidelijk is. Indien wordt gedoeld op de direkte en indirecte invloed via bestedingen, moet worden bedacht, dat het beslag van de kollektieve sektor - dat wil zeggen de uitgaven van het Rijk, de overige publiekrechtelijke lichamen en die in het kader van de sociale verzekering - in procenten van het netto nationaal inkomen tegen marktprijzen is gestegen van 36% in 1960 tot 54% in 1974. Het totale bedrag van deze uitgaven moet worden gefinancierd door middel van belastingheffing, premieheffing en operaties op de geld- en kapitaalmarkt. De omvang van de benodigde ontvangsten, de wijze van financiering, de omvang en de richting van de uit-

gaven beïnvloeden o.a. de produktie- en consumptie- beslissingen van de partikuliere sektor.

Het is ook mogelijk dat niet wordt bedoeld op deze (direkte en indirekte) beïnvloeding via de bestedingen, maar op een kontrolleren van of ingrijpen in bepaalde beslissingen in de partikuliere sektor. Dat gaat dan veel meer in de richting van de tweede benadering: een verandering van de orde.

Wellicht spreken de gebruikte termen: kapitalisme, socialisme en economische orde aan. De zorgvuldigheid gebiedt echter stil te staan bij de vraag hoe - gegeven een bepaalde probleemstelling - een economische orde het best kan worden getypeerd.

Men kan zich afvragen of wellicht bepaalde doelstellingen van de samenleving de economische orde karakteriseren. Dit wordt naar mijn mening terecht ontkend. Een voorbeeld ter toelichting. Is de volgende opsomming: systematische groei van de economie, volledige werkgelegenheid en een stijging van de levensstandaard op basis van verricht werk typerend voor een socialistische maatschappij? De socialistische schrijver die deze opsomming geeft, vindt zelf van niet. Hij betoogt nl. dat het op basis van deze - wat hij noemt - sociale normen niet mogelijk is een eenduidig onderscheid te maken tussen een kapitalistische en socialistische economische politiek. Het fundamentele verschil is volgens

hem gelegen in sociale instituties. In het kapitalisme zullen "private capitalist ownership and the interests of the ruling classes and forces" de wijze beïnvloeden waarop de "sociale normen" worden gerealiseerd ¹²⁾. Er is volgens deze schrijver sprake van een negatieve beïnvloeding.

Het gaat kennelijk om de instituties. De orde is middellijk. Men zoekt in deze visie de orde, het geheel van instituties, die het beste de realisatie van de doelstellingen garandeert. Deze benadering roept echter enige vragen op. In de eerste plaats: is het verband tussen de "orde" en de realisatie van de doelstellingen zodanig onderzocht, dat hierover wetenschappelijke uitspraken mogelijk zijn? Het antwoord moet volgens mij ontkennend zijn. In de tweede plaats: wordt over de "orde" geen waardering uitgesproken? Indien dit wel zo is, is de orde geen neutraal middel of instrument om bepaalde doeleinden te realiseren, maar eveneens een doel. De vraag wordt: welke "orde" wil men aanvaarden om bepaalde doeleinden te realiseren?

In dit verband zij gewezen op de door Zuidema gestelde vraag over de bruikbaarheid van het begrip economische orde en over de verhouding van dit begrip tot begrippen als rechtsorde, politieke orde en sociale orde ¹³⁾. De economische orde is slechts een

aspect van wat ik dan maar maatschappelijke orde noem. Dat neemt niet weg dat de economist een eigen vraagstelling heeft. Hij zal uitgaan van een aantal vragen, waarvan hij stelt dat zij in elke samenleving moeten worden opgelost:

1. Hoe zal de produktie van goederen en diensten en daarmee de verdeling van de produktiemiddelen over de verschillende toepassingsmogelijkheden worden georganiseerd?
2. Hoe zal de verdeling van het geproduceerde pakket aan goederen en diensten worden georganiseerd?
3. In welke mate en op welke wijze zal worden overgedragen aan degenen die niet deelnemen aan het voortbrengingsproces en aan degenen die hoewel meewerkend niet in voldoende mate delen in de resultaten van de voortbrenging?

Hoe worden deze problemen opgelost in een systeem dat als kapitalistisch wordt aangeduid? In de literatuur wordt als kenmerkend voor het kapitalisme genoemd de afwezigheid van een centraal plan. De coördinatie van de talloze beslissingen van de private huishoudingen dient door middel van het prijsmechanisme te geschieden. Essentieel zijn een aantal vrijheden, te weten: vrijheid van consumptie, vrijheid van beroepskeus, vrijheid om te sparen, vrijheid om te investeren en de aanwezigheid van privaat eigendom ¹⁴⁾. Dit houdt in dat

op de arbeidsmarkt de ondernemers als vragers optreden en de consumptiehuishoudingen als aanbieders. Dit aspekt is door Sweezy sterk naar voren gehaald: de "differentia specifica" van het kapitalisme is dat in dit stelsel sprake is van koop en verkoop van arbeidsprestaties ¹⁵⁾.

Tegenover dit kapitalisme worden door Halm gesteld het autoritaire socialisme en het liberale socialisme. In beide vormen van socialisme zal sprake zijn van in een centraal plan geformuleerde doelstellingen. Vrijheid van consumptie en vrijheid van beroepskeuze blijven in het liberaal socialisme gehandhaafd, een stelsel waarin sprake is van een zodanige socialisatie van de andere produktiemiddelen dan de arbeid dat een niet omvangrijke band van private ondernemingen mogelijk blijft ¹⁶⁾.

Is het met behulp van de genoemde criteria mogelijk onze economische orde als kapitalistisch te typeren? Er is geen centraal plan waarin de voor een bepaalde periode na te streven doelstellingen worden geformuleerd. De produktie vindt voor het grootste deel plaats binnen private ondernemingen. De leiding van deze ondernemingen heeft beschikkingsmacht over de produktiemiddelen, dat wil zeggen zij bepaalt de aanwendingsrichting. Zij neemt ook de investeringsbeslissingen. Het grootste deel van de werkgelegen-

heid is gebonden aan de partikuliere sektor. Opge-merkt moet echter worden dat aan de genoemde beschik-
kingsmacht in de loop van de tijd wel enige grenzen
zijn gesteld. Zij hebben betrekking niet alleen op de
produktiefaktor arbeid maar bijvoorbeeld ook in de toe-
nemende mate op de vestigingsplaats van de produceren-
de eenheid en op de gevolgde produktiemethode, via
milieuwetten, de zojuist van kracht geworden selek-
tieve investeringsregeling en de regelingen in het
kader van de ruimtelijke ordening. Daarnaast zij ge-
wezen op richtlijnen die in het kader van de E.E.G.
worden gegeven.

Deze regels beperken de vrijheid die Halm essentieel
noemt voor het kapitalisme. Op basis van zijn criteria
lijkt geen antwoord dan wel slechts een weinig bevred-
igend antwoord mogelijk op de vraag of ons stelsel
kapitalistisch is. Aan de andere kant kan worden vast-
gesteld dat vanuit de benadering van een "socialis-
tische economie" voor velen ook van onduidelijkheid
sprake is. In de planeconomie blijkt de rol van de
markt ook voor uitbreiding vatbaar te zijn. Plan en
markt zouden in een socialistisch stelsel geen elkaar
uitsluitende alternatieven zijn ^{16a)}. Hoezeer echter
aan beide zijden ook sprake is van ontwikkelingen,
die de vraag hebben opgeroepen of sprake is van een
convergentie van beide stelsels, toch is moeilijk te

ontkennen dat er fundamentele verschillen zijn. Kan van een fundamenteel verschil worden gesproken, indien wordt gekeken naar de verantwoording die de leiding van de onderneming aflegt over het functioneren van de onderneming? Is in ons stelsel niet sprake van een indirecte verantwoording aan de gemeenschap, nl. via het resultaat dat wordt behaald (winst of verlies) en van een directe verantwoording (althans in bepaalde omstandigheden) aan de kapitaal- en kredietverschaffers en van vrijwel geen verantwoording aan de werknemers? Slechts in enkele gevallen wordt men door de overheid ter verantwoording geroepen, zoals bijvoorbeeld in het kader van de Wet Economische Mededinging. Zou een economische orde socialistisch kunnen worden genoemd, zodra een directe verantwoordingsplicht aan de gemeenschap bestaat, nog in het midden latende of dat altijd aan de centrale overheid moet geschieden? Op basis van het criterium van de verantwoording lijkt het mogelijk te stellen, dat onze economische orde nog kapitalistisch is.

Daar de economische orde - zoals reeds gezegd - een aspekt is van de maatschappelijke orde, kan hantering van het begrip economische orde gevaarlijk zijn. Zelfstandig gebruik van dit begrip kan suggereren dat over de instituties rond produktie en verdeling en verdeling van goederen en diensten en inkomens

geïsoleerd kan worden gesproken.

Is elke organisatie van de produktie en de verdeling niet ingebed in daarbij behorende gedragsregels die deze organisatie dragen (een sociale orde), in een daarbij behorend machtsstelsel dat o.a. rechtsnormen levert en verandert, markten openhoudt of sluit (een politieke orde) en een geheel van regels dat de onderlinge verhouding tussen bijvoorbeeld individuen in bepaalde omstandigheden aanvullend of dwingend regelt (een rechtsorde)? Indien sommigen stellen ¹⁷⁾ dat het hart van het kapitalistische produktiesysteem is gelegen in het feit dat de arbeid en de werknemers primair worden gezien als produktiemiddelen en kostenfactoren, dan zal een verandering hiervan leiden tot een verandering van de maatschappelijke orde.

Immers, indien de arbeid geen "produktiemiddel" meer is, zal de arbeid op een andere wijze dan thans moeten worden verdeeld over de verschillende mogelijke toepassingen. Rond ons huidige produktiesysteem, waarin een afweging van verwachte kosten en opbrengsten ter bepaling van de toepassing van de produktiemiddelen past, is een netwerk van instituties ontstaan die vorm opleggen aan het menselijk handelen, dit handelen beperken en dit produktiesysteem mede dragen. Een verandering in het produktiesysteem zal doorwerken in het gehele netwerk van instituties. Daarmee zou ons systeem

volgens het hiervoor gesuggereerde nog wel kapitalistisch blijven, immers de wijze van verantwoord worden behoeft niet noodzakelijk anders te worden. Zo zal volgens dezelfde suggestie een economie van het Sowjet-type niet kapitalistisch zijn, omdat daar loonverschillen, evenals bij ons, een allocatieve functie hebben ^{17a)}. Langs deze redeneerlijn zou ook het criterium van Sweezy zijn bruikbaarheid kunnen verliezen.

De werking van de maatschappelijke orde zal men willen beoordelen. Daartoe is het nodig dat vage ideeën, verwachtingen en aspiraties over het welzijn een vorm krijgen die de beoordeling mogelijk maakt. Men kan dit sukses-indicatoren of welvaarts-maatstaven noemen ¹⁸⁾.

Dit leidt dan tot een norm voor het handelen: zodra de feitelijke situatie afwijkt van de geformuleerde gewenste situatie moet bijsturing volgen. Het antwoord op de vraag met welke middelen (instrumenten) de bijsturing zal kunnen geschieden, kan eerst worden gegeven indien men weet hoe de economische processen verlopen. Dit inzicht zal door de economische theorie moeten worden geleverd. Men kan echter nog verder gaan. Is het zinvol welvaartsmaatstaven te formuleren zonder rekening te houden met het inzicht dat de economische theorie op een bepaald moment

biedt? Het heeft naar mijn mening geen zin welvaartsmaatstaven (succesindikatoren of doelstellingen) te formuleren indien de economische theorie niet aanduidt met behulp van welke middelen een spanning tussen de gewenste en de feitelijke situatie kan worden opgeheven. De huidige stand van de economische wetenschap kan in dit opzicht tot voorzichtigheid manen.

Hoe staat het in dit opzicht met onze economische of wellicht beter maatschappelijke orde sedert de tweede wereldoorlog?

Indien wij uitgaan van de eens door de S.E.R. geformuleerde doelstellingen: optimale groei, volledige werkgelegenheid, een evenwichtige betalingsbalans, een stabiel prijsniveau en een redelijke inkomensverdeling krijgen wij geen duidelijk beeld ¹⁹⁾. Wat de groei betreft kunnen wij wijzen op het feit dat het reële nationale inkomen per hoofd van de bevolking gemeten in prijzen van 1970 is gestegen van ongeveer f 4.000,-- in 1950 tot ongeveer f 8.700,-- in 1974, dat houdt dus ruim een verdubbeling in ²⁰⁾.

Is dit een optimale groei geweest? Zonder dat de criteria zijn gespecificeerd met behulp waarvan dat zou moeten worden bepaald, valt er niets over te zeggen. Wel duidelijk is dat sedert ongeveer 1966 juist dit aspect van onze economische orde in discussie komt en wel langs twee lijnen: enerzijds via de milieuproblematiek en anderzijds via de

problematiek van de uitputting van de schaarse grondstoffen. Door de milieuproblematiek werd aan degenen die dat dreigden te vergeten weer eens duidelijk gemaakt dat de ontwikkeling van het reële nationale inkomen per hoofd als sukses-indikator of welvaarts-maatstaf slechts beperkt bruikbaar is. Op één of andere wijze zal toch rekening moeten worden gehouden met o.a. de negatieve aspecten van de groei. De schaarste-problematiek vestigde de aandacht op het tijdsaspect van de welvaart. Door de eenzijdige klemtoon op de groei dreigde men te vergeten dat er ook een vraagstuk is van verdeling van de welvaart in de tijd: het reeds zeer oude theoretische begrip tijdsvoorkeur wordt in dit licht belangrijk.

In 1968 heeft Rutten al gekonstateerd dat de betekenis van de afzonderlijke doelstellingen een wat glijdende ontwikkeling kan doormaken ²¹⁾. Een langdurige periode met geringe werkloosheid drukt de betekenis van deze doelstelling weg uit de belangstelling. Hetzelfde gebeurt echter wanneer een doelstelling bij voortduring niet wordt gerealiseerd. Dit is gebeurd met het stabiele prijsniveau als doelstelling. Sedert 1950 is het prijsniveau gestegen met ongeveer 250% ²²⁾. Kennelijk te gemakkelijk is hier langdurig genoeg mee genomen; wij leefden immers in een "age

of inflation". De mededeling dat het streven naar volledige werkgelegenheid en het streven naar een stabiel prijsniveau niet te verenigen doelstellingen kunnen zijn, werd kennelijk als alibi aanvaard. In 1958 werd men wellicht nog verder gerustgesteld door de bekende studie van Phillips over het verband tussen werkloosheid en de procentuele veranderingen in de nominale loonvoet en daarmee in het prijspeil, waardoor het dilemma tussen volledige werkgelegenheid en inflatie duidelijk scheen te worden vastgelegd ²³⁾.

In discussies werd vervolgens nogal eens een beroep gedaan op de openheid van onze economie en het bestaande stelsel van vrijwel vaste wisselkoersen, waardoor men zich niet kan beschermen tegen de geïmporteerde inflatie ²⁴⁾. Werd daarmee een volgend alibi geboden aan politici en anderen die daaraan behoefte hadden?

De enige doelstelling die een zekere mate van hardheid heeft gekregen, is die welke betrekking heeft op de betalingsbalans. Als norm wordt gesteld, dat het overschot op de lopende rekening van de betalingsbalans inclusief de voorraadvorming 2,5% à 3% van het netto nationaal inkomen tegen marktprijzen dient te zijn.

Wat de inkomensverdeling betreft is in de na-oorlogse periode zonder harde norm sterk gewerkt in de sfeer van de herverdeling van het primaire inkomen via uitkeringen aan werklozen, bejaarden, weduwen, arbeidsongeschikten en uitkeringen in het kader van de bijstandswet. In de vorming van de primaire inkomens wordt eveneens ingegrepen. Onlangs is het resultaat voor de personele inkomensverdeling onderzocht door het C.P.B. ²⁵⁾.

Het is eigenlijk merkwaardig dat zo lang is gewerkt met kwalitatief en vaag geformuleerde doelstellingen, waarbij ook nog plaats was voor strijdigheid. Het besef dat twee van de doelstellingen - te weten die met betrekking tot de betalingsbalans en het prijspeil - moeten worden beschouwd als randvoorwaarden, maakt het geheel niet duidelijker! In 1964 was de werkloosheid 0,9% van de afhankelijke beroepsbevolking. Was dit een succes of juist niet, omdat een proces in gang werd gezet dat leidde naar de huidige situatie? Een duidelijke en meer kwantitatieve formulering - uiteraard met toleranties - lijkt gewenst. Daarbij moet ook niet de periode worden vergeten waarop de aldus geformuleerde doelstellingen betrekking hebben. Het heeft geen zin als doelstelling te formuleren "volledige werkgelegenheid", indien de begrippen frictiewerkloosheid en onvrijwillige werkloosheid niet kwantitatief zijn gevuld.

Integendeel, het is zelfs gevaarlijk. Men wordt er door verleid geen maatregelen te nemen, terwijl bij een duidelijker formulering een signaal was gegeven, dat men op één of andere wijze moet bijsturen.

Dit jaar heeft de minister-president gepleit voor een herijking van of een bezinning op de doeleinden van de economische politiek ²⁶⁾. De voorzitter van de S.E.R. volgde hem hierin in zijn rede bij gelegenheid van de viering van het 25-jarig bestaan van deze instelling. Deze herbezinning zal naar mijn mening òf moeten leiden tot doelstellingen die niet strijdig zijn, òf wanneer dit niet bereikt kan worden tot duidelijkheid over de vraag welke doelstelling in welke mate gedurende welke termijn voorrang heeft. De op grond van deze herbezinning eventueel doorgevoerde veranderingen zullen de maatschappelijke orde niet onberoerd laten. Indien bijvoorbeeld de konklusie zou zijn, dat ter betere bestrijding van inflatie de bevoegdheden van de Nederlandsche Bank zouden moeten worden veranderd of uitgebreid, dan zal dat leiden tot bijvoorbeeld een verandering van de Bankwet. Een verandering van een institutie. Indien de konklusie zou zijn, dat onvrijwillige werkloosheid beter kan worden vermeden wanneer wordt afgestapt van het systeem van een inkomensgarantie en overgegaan op een systeem van verblijfs- of werkgarantie en omscholingsgarantie, dan zal dit leiden tot een verandering van

de structuur van de sociale wetten. Een verandering van een institutie. Daarmee wordt echter niet het kapitalistisch karakter van ons economisch stelsel aangetast. Althans niet binnen het hiervoor gesuggereerde criterium.

Een poging om de gedachten over de maatschappelijke orde vorm te geven is te vinden in de reeds genoemde diskussienota van het N.K.V. "Een visie ter visie". Het gaat in deze studie om meer dan om de doelstellingen van de economische politiek. In deze studie wordt een bonte verzameling kenmerken (ten onrechte aangeduid als "de wezenlijke kenmerken van de grondstructuur") van onze samenleving opgesomd:

- (a) het is een laatkapitalistische verzorgingsstaat;
- (b) het is een kompetitiemaatschappij;
- (c) het is een konsumptiemaatschappij;
- (d) het economisch aspect speelt een overwegende rol;
- (e) het is een kapitalistisch produktiesysteem;
- (g) er is sprake van een toenemende concentratie van macht;
- (h) er is een toenemende invloed van de overheid;
- (i) er is een toenemende tendens naar planning;
- (j) er is een toenemende tendens naar socialisering;
- (k) er is een drang naar democratisering;
- (l) er is sprake van een toenemende internationalisering²⁷⁾.

Opvallend is direkt al dat het internationale aspect als laatste in de rij verschijnt. Op deze wijze wordt

pas aan het einde van de beschouwing vastgesteld, dat de speelruimte voor een naar binnen gericht zelfstandig beleid en het tot stand brengen van een eigen maatschappelijk stelsel betrekkelijk gering is. Daarmee is één van de lastigste elementen van de problematiek weergegeven. Het is te betreuren dat het be-
toog wegloopt in de niet erg vruchtbare mededeling dat moet worden gestreefd naar een aanvaardbaar evenwicht tussen de rol van gidsland en een schadelijk isolement ²⁸⁾.

In de eerste plaats zal goed moeten worden onderzocht op welke wijze en in welke mate de openheid van onze economie, die zich uit in vrij verkeer van goederen, diensten en produktiemiddelen, de mogelijkheden tot verandering van de eigen economische en maatschappelijke orde beperken. Dit onderzoek zal de discussies over de andere punten sterk beïnvloeden.

Studies over de kenmerken en de werking van onze maatschappelijke orde zijn van betekenis omdat alleen op basis hiervan een deugdelijke vergelijking van ons eigen systeem met de andere (bestaande) systemen mogelijk wordt en omdat alleen op basis hiervan een waardering kan volgen. Deze studie bevat echter naar mijn mening te oppervlakkige en te generaliserende uitspraken. Daardoor wordt afbreuk gedaan aan een poging waarvoor men veel waardering kan hebben. Enige voorbeelden ter toelichting.

1. Bij de konstatering dat de invloed van de overheid is toegenomen, wordt gesteld dat de meerderheid van de bevolking dit als noodzakelijk ziet en aanvaardt ²⁹⁾.

Kan men echter niet met evenveel recht stellen dat de meerderheid van de bevolking geen flauwe notie heeft van de vele wijzen waarop en de mate waarin de overheid invloed heeft op alleen al het economisch proces? Men hoede zich in deze voor optimisme.

2. Met betrekking tot onze samenleving wordt gesteld dat de vrije concurrentie, waarop het markt- en prijsmechanisme zou zijn gebaseerd, zelfs tot ordenend principe van de economie is verheven. ³⁰⁾

Het zou wel zuiverder zijn geweest hier te stellen dat sprake is van één van de ordenende principes. Het begrip vrije concurrentie wordt te gemakkelijk gehanteerd. Het is toch bekend dat de vrije concurrentie op velerlei wijzen wordt beperkt. Dat heeft toch geleid tot een Wet Economische Mededinging, die overigens nog steeds berust op de idee dat een beperking van de concurrentie ook heilzaam kan zijn. Trouwens men moet zelf elders in de studie toegeven, dat de werking van het marktmechanisme door de overheid al

enigszins - het stelt kennelijk niet al te veel voor - is gereguleerd en dat de vrijheid van het partikuliere ondernemen niet absoluut meer is. Moet echter niet zonder meer worden gesteld, dat de overheid (in al haar facetten), bepaalde grote ondernemingen, via afspraken groepen van ondernemingen en de vakbeweging machtsblokken vormen die de werking van het prijsmechanisme beïnvloeden? Niet zonder reden werd in de jaren vijftig door Galbraith gewezen op de problematiek van de macht en de kontra-macht ³¹⁾.

3. Met betrekking tot de konsumptie schrijft men evenmin terug voor het doen van forse afspraken. Onze samenleving wordt in dit verband het volgende verweten: er is sprake van een onharmonische behoeftenbevrediging; er is een overvloedig aanbod van goederen ter bevrediging van behoeften met een geringe maatschappelijke urgentie en een geringe innerlijke waarde ³²⁾.

De groepen met de hogere inkomens wordt voorgehouden dat hun vraag naar zeer onbelangrijke en zelfs decadente bevredigingsmogelijkheden de aanwending van produktieve krachten sterker bepalen dan de primaire behoeften van die groepen die gebrek aan koopkrachtige vraag hebben. Hoe zal men dat allemaal waarmaken? Is het gegeven de na-oorlogse groei van de kollektieve

voorzieningen vol te houden, dat in ons land de bevrediging van individuele behoeften de voorrang krijgt boven uit sociaal oogpunt nuttiger kollektieve voorzieningen? Bovendien wie zal bepalen wat minder belangrijk en wat sociaal nuttiger is?

Het probleem van de sociale rangschikking op basis van aggregatie van individuele voorkeuren heeft al geruime tijd de aandacht van de economen. Onder welke voorwaarde of voorwaarden is het mogelijk uitspraken te doen over de sociale nuttigheid - dat wil zeggen over een rangschikking in de zin van meer gewenst of minder gewenst - van verschillende pakketten goederen en diensten? Onlangs heeft Arkhipoff er weer eens op gewezen dat een dergelijke rangschikking de aanwezigheid van een absolute diktator vergen ³³⁾. Een weinig aantrekkelijk alternatief voor de huidige situatie.

Een andere vraag is of in onze orde sprake is van soevereiniteit van de konsument. Hiermee wordt bedoeld een situatie die door Von Mises als volgt is omschreven: noch de ondernemers, noch de boeren, noch de kapitalisten bepalen wat geproduceerd moet worden; dat gebeurt door de konsument. En vervolgens: de konsument bepaalt wat zal worden geproduceerd, welke kwaliteit het geproduceerde zal hebben en welke hoeveelheden zullen worden geproduceerd ³⁴⁾.

In sommige publikaties wordt deze invloed ontkend. Er is niet alleen een impuls van de konsument naar de producent, maar ook één van de producent naar de konsument. Deze laatste impuls wordt wel eens zeer sterk beklemtoond en leidt dan tot de generalisatie dat de konsument met behulp van geraffineerde psychologische technieken in een bepaalde richting wordt gedwongen ³⁵⁾. Zo klinkt het nogal dramatisch en de uitspraak leidt dan ook tot een reactie van de zijde van producenten, die zichzelf in deze tekening niet meer herkennen. Minder dramatisch klinkt het, indien wordt gesteld dat de in de economische theorie gepostuleerde souvereiniteit van de konsument veronderstelt dat de vragers handelen op basis van relevante informatie over de prijs en de kwaliteit. Deze informatie zou ontbreken met als gevolg: slechte kwaliteit, niet veilige produkten, niet gehonoreerde garanties en wat wordt genoemd "consumerism" ³⁶⁾.

Gegeven de inkomensontwikkeling hebben veel vragers wel de mogelijkheid middelen aan te wenden ter verkrijging van adequate informatie over kwaliteit en prijs, echter deze aanwendingsrichting verliest het in de strijd tegen aanwendingsrichtingen die een direkte bevrediging van bepaalde behoeften beloven ³⁷⁾. Naast deze punten - invloed van de producent, gebrek aan informatie, onvoldoende stimulans bij de konsument om de beoordelingsbasis te verbeteren - wordt traditioneel in de

economie gewezen op de invloed van monopolies. Gesteld wordt dat een monopolistische bezitter van een bepaald produktiemiddel belang heeft bij een geringere benutting van het produktiemiddel dan overeenkomt met de wensen van de konsument; in geval van een monopolistische prijszetting is geen sprake van harmonie tussen konsument en producent maar van een belangenkonflikt ³⁸⁾.

Deze schets maakt duidelijk dat het mogelijk is vanuit het gezichtspunt van de konsumptie een aantal vragen te formuleren over onze samenleving, even duidelijk is, naar ik hoop, dat de uitspraken empirisch zullen moeten worden getoetst.

4. Te gemakkelijk wordt naar mijn mening door het N.K.V. een taakstellende planmatigheid voor de nationale economie voorgesteld ter oplossing van de problemen, waarop de aandacht wordt gevestigd. Gesteld wordt dat deze taakstellende planmatigheid reeds sterker en resoluter wordt toegepast in de grote ondernemingen. Het marktmechanisme wordt, aldus het rapport, voor een goed deel vervangen door een planmatige programmering.

Wat hier ook precies mee bedoeld is, vastgesteld moet worden dat hier andermaal een beperking op het marktmechanisme als ordenend principe wordt genoemd. Wat het oordeel over de grote onderneming betreft,

lijkt echter ook voorzichtigheid geboden. Is onlangs niet gesteld dat in de vezelindustrie sprake is geweest van een onbeheerste investeringspolitiek waardoor de produktiekapaciteit vergeleken met de afzetmogelijkheden te groot is geworden ³⁹⁾. Tegelijk is echter gesteld, dat de west-europese vezelindustrie sedert 1972 probeert van "Brussel" toestemming te krijgen om te komen tot een soort investeringsbeheersing ⁴⁰⁾. Dit zou zijn afgehouden op grond van de anti-kartelbepalingen van het E.E.G.-verdrag. Is dat dan een voorbeeld van een star anti-kartelbeleid, dat meer problemen kreëert dan oplost?

Het is niet mijn bedoeling met deze vragen de studie van het N.K.V. naar de prullenbak te verwijzen. Het is slechts mijn bedoeling te wijzen op de gekompliceerdheid van de aangesneden vraagstukken en te pleiten voor een open discussie waarbij argumenten wegen en niet vermoedens over bijvoorbeeld zoiets als de wortels van een individualistisch competitiebeginsel waarop dan weer een egoïstisch geöriënteerde economie zou zijn gebouwd ⁴¹⁾. Laat men vooral de tijd nemen deze zaken goed te bestuderen en te funderen, want alleen op deze wijze zal men anderen kunnen overtuigen en - binnen de grenzen die het open karakter van onze economie oplegt - zonder dat men meer problemen kreëert dan oplost, kunnen komen tot een door de opstellers van de nota gewenste fundamentele verandering van onze maatschappelijke orde.

Intussen blijft de aan het begin reeds genoemde vraag of de verbetering van de huidige slechte economische situatie een wijziging van ons economisch stelsel vergt. De bestrijding van de werkloosheid blijkt geen eenvoudige zaak te zijn en heeft reeds geleid tot een discussie over wat dan de Keynesiaanse economische politiek wordt genoemd. In de post-Keynesiaanse literatuur is de rol van de overheid bij de bestrijding van de depressie centraal gesteld.

De overheid zou via een anti-cyclische budgetpolitiek de bewegingen in de vraag, de produktie en de werkgelegenheid kunnen reguleren. In de na-oorlogse literatuur zijn wel opmerkingen te vinden, die de gesuggereerde effectiviteit van de post-Keynesiaanse receptuur aantasten.

In de eerste plaats moet dan worden gewezen op het steeds sterker naar voren gekomen probleem van de verdragingsstructuren ⁴²⁾. Het waarnemen van ongewenste ontwikkelingen, het interpreteren van de informatie, het beramen van de te nemen maatregelen en het effectueren hiervan zijn tijd vergende zaken. Daarbij komt nog dat de doorwerking van de genomen maatregelen eveneens tijd vergt. Het gevolg van deze opeenstapeling van verdragingen kan zijn, dat de overheid een pro-cyclische in-

vloed heeft in plaats van een anti-cyclische. Het op deze wijze bijsturen van de economie vereist een snelle en adequate informatie en een snelle en adequate reactie. De eerstgenoemde is vrijwel niet aanwezig en de tweede is niet altijd politiek haalbaar.

In de tweede plaats blijkt de afwisseling van tekorten en overschotten niet zo glad te lopen als binnen de voorgestelde politiek zou moeten. Ook in een groeiende economie blijkt het geen eenvoudige zaak de overheidsuitgaven zodanig in de hand te houden, dat van deze zijde niet een voortdurende stijging van de geldvoorraad wordt veroorzaakt. Wat ons land betreft komt daar nog de invloed van het buitenland bij.

In de derde plaats zij vermeld, dat in de literatuur ernstige twijfels worden geuit over de effectiviteit van maatregelen die als tijdelijk worden aangekondigd of waarvan wordt verwacht dat zij tijdelijk zullen zijn. Men denke aan tijdelijke belastingmaatregelen ter stimulering van de bestedingen van het bedrijfsleven en/of de konsumenten. Zowel de konsumptie- als investeringsbeslissingen worden in sterke mate bepaald door invloeden op lange termijn. In dit licht is het merkwaardig dat in de afgelopen periode de tijdelijkheid van een aantal maatregelen ter stimulering van de economie zo sterk is beklemtoond ⁴³⁾.

In de vierde plaats moet worden gewezen op de invloed van verwachtingen. Een faktor die o.a. reeds door Keynes sterk is beklemtoond. Hij had geen behoefte om de betekenis van het ondernemersklimaat te bagatelliseren. Zo stelt hij, dat economische vooruitgang een economisch en politiek klimaat eist dat vriendelijk is voor de gemiddelde ondernemer. In dat opzicht verwacht hij kennelijk niet veel van een "Labour Government". Waarom anders de mededeling: indien de vrees voor een dergelijke regering de economische activiteit ongunstig beïnvloedt, dan is dat geen gevolg van een rationele calculatie en evenmin van een samenzwering met een politieke bijbedoeling; het is louter een gevolg van een verstoring van het delicate evenwicht in spontaan optimisme ⁴⁴⁾.

De verwachtingen worden in de theorie van Keynes gereflekteerd in o.a. de "marginal efficiency of capital": een verwacht rendement, mede bepaald door de in de toekomst verwachte afzet, verwachte prijzen en verwachte kosten van komplementaire produktiefaktoren. Door pessimisme - om welke redenen ook ontstaan - kan de "marginal efficiency" zeer sterk dalen. Hij waarschuwt er voor, dat de in zijn tijd bepleite monetaire politiek ter stimulering van de economie om deze redenen niet effectief zal kunnen zijn. Indien door de monetaire politiek een daling van de rentestand zou

kunnen worden bereikt, zouden - gegeven de curve van de "marginal efficiency of capital" - de investeringen worden gestimuleerd en daardoor de produktie en de werkgelegenheid. De bereikte daling van de rentestand zal geen effect hebben, indien de beweging langs de curve van de "marginal efficiency" (waardoor de investeringen worden gestimuleerd) volledig wordt gecompenseerd door een verschuiving van deze curve (waardoor de investeringen worden afgeremd).

Wat de huidige periode betreft, kan in dit verband (nog afziende van invloeden uit het buitenland) worden gewezen op de mogelijkheid dat de positieve invloed van de overheidsuitgaven op o.a. de werkgelegenheid wordt gekompenseerd door een tegengestelde invloed van zich doorzettend pessimisme in de partikuliere sektor.

Een invloed van de ontwikkeling van de loonkosten op de werkgelegenheid is hiermee niet alleen niet in strijd, maar past volledig in het beeld. Enerzijds zal een relatieve stijging van de loonkosten de "marginal efficiency" negatief beïnvloeden en daardoor kunnen leiden tot een vermindering van de investeringen.

Voorzover door deze investeringen een beroep wordt gedaan op binnenlandse sectoren zal door deze vraagvermindering de werkgelegenheid verminderen.

Anderzijds kan een relatieve stijging van de loonkosten leiden tot het in gang zetten van een proces van ver-

vangings van arbeid door kapitaal en op deze wijze op wat langere termijn leiden tot een geringere werkgelegenheid. Rutten wees in 1968 al op de mogelijke gevolgen voor de werkgelegenheid van de vóór dat jaar gevoerde politiek van sterke loonstijgingen ⁴⁶⁾. Recentelijk is door Tjan en Den Hartog van C.P.B. en Kuipers en Bosch uit Groningen geprobeerd meer licht te werpen op dit proces binnen het kader van een theorie, waarin met een jaargangenmodel van de kapitaalgoedervoorraad wordt gewerkt ⁴⁷⁾. Het model werd in de economische theorie in 1960 ontwikkeld.

In verband met de discussies rond de Keynesiaanse theorie is het zinvol er op te wijzen, dat in de "General Theory" als bepalende factoren voor de werkgelegenheid worden genoemd: de huidige verwachtingen met betrekking tot de toekomst en de omvang en kwalitatieve eigenschappen van de voorraad kapitaalgoederen. De eigenschappen van de huidige voorraad kapitaalgoederen zijn bepaald door verwachtingen uit een niet altijd recent verleden ⁴⁸⁾. Indien er in het verleden impulsen zijn geweest die leiden tot een vervanging van arbeid door kapitaal, dan zal de huidige voorraad kapitaalgoederen het resultaat van deze impulsen weergeven.

In de economische theorie zijn wel bakens te vinden voor een veiliger vaarroute voor de economie wanneer het

het gaat om bijvoorbeeld de werkgelegenheid: het hierboven genoemde mechanisme van vervanging van arbeid door kapitaal wordt uitvoerig besproken, ook wordt duidelijk gemaakt dat de gevolgen van dit proces in een groeiende economie worden opgevangen, bekend zijn de formuleringen over de ontwikkelingen van de loonkosten en de stijging van de gemiddelde arbeidsproductiviteit. Waren de signalen niet duidelijk genoeg of wenste men de bakens niet te zien. Het geheel maakt wel de indruk dat men de macht over het stuur kwijt was. Wellicht was het een kwestie van mentaliteit. Herinnert men zich nog de waarschuwing van de president van de Nederlandsche Bank voor een mentaliteit van "Laat de wal het schip maar keren"? ⁴⁹⁾

Daarnaast moet nog worden gewezen op een tweetal schokken die aan ons economisch stelsel werden gegeven. In de eerste plaats: de invloed van het eerste Rapport van de Club van Rome. In Nederland werd dit rapport door sommigen geabsorbeerd als ware het een verzameling geloofswaarheden. De minister-president heeft gezegd, dat degenen die in 1971 met de concepten van dit rapport rondliepen, het gevoel hadden een tijdbom in handen te hebben. Is het denkbaar dat het ontploffen van deze bom ook onnodige schade heeft veroorzaakt? Bezinning op de groei is nodig en uit oogpunt van allerlei vormen van aantasting van het milieu en uit oogpunt van benutting van de eindige voorraad grondstoffen.

Degenen die geloofden dat door middel van de groei van de produktie veel problemen zouden worden opgelost, zijn gekonfronteerd met de halve of hele onwaarheid van deze opvatting. Inderdaad kan worden gesteld: "The solution became the problem" 50).

Een afremming van de groei zal echter tot gevolg hebben dat de conjuncturele schommelingen des te scherper worden gevoeld en zal een kompensatie voor de vernietiging van arbeidsplaatsen als gevolg van de door relatieve stijgingen van de loonkosten geïnduceerde vervanging van arbeid door kapitaal tegengaan. Indien men selektieve groei wenst, wordt het wel tijd vast te stellen welke selektie zal worden gemaakt en op basis waarvan zal worden geselecteerd. Zolang hier geen duidelijkheid is, kan men moeilijk anders verwachten dan een periode van afwachten en aarzelen wanneer het gaat om bedrijfsinvesteringen in Nederland. Ook al wordt in de Miljoenennota uitgegaan van een bepaalde groei, met deze mededeling zijn de voorwaarden voor die groei nog niet gegeven.

Wat de afstemming op de openheid van onze economie betreft, moet vervolgens nog worden gewezen op de invloed op de export en daarmee op de werkgelegenheid van een alleen door Nederland doorgevoerde belasting van de produktie met de sociale kosten 51).

Een tweede schok is de verhoging van de invoerprijs van olie met ongeveer 185% geweest ⁵²⁾. Het zou toch niemand moeten verbazen dat de verwerking van deze deflatoire - d.w.z. vraagverminderende en dus produktie en werkgelegenheid verminderende - impuls tijd vergt.

Eist de oplossing of verwerking van deze problemen een verandering van onze orde? Het lijkt mij niet juist te veronderstellen dat men door een dergelijke verandering de doorwerking van de gevolgen van onevenwichtigheden kan vermijden. Dat geldt voor de gevolgen van een langdurig onevenwichtig beleid, waarvoor òn de overheid òn de werkgevers òn de werknemersorganisaties gezamenlijk verantwoordelijk zijn en dat geldt ook voor de problemen rond de milieukosten en de energievoorziening. Men moet konsekvent handelen. Indien een schoon milieu een welvaartsmaatstaf is, dan zal men daarvoor een prijs moeten betalen, dat betekent dat men er een deel van het inkomen aan zal moeten besteden. Indien een gewaarborgde energievoorziening in de toekomst een welvaartsmaatstaf is, zal men voor de pogingen om dit te bereiken een prijs moeten betalen en er dus een deel van het inkomen voor over moeten hebben. Indien herbezinning op het werken leidt tot de wens meer vrije tijd beschikbaar te hebben, dan zal men voor deze welvaartsmaatstaf een prijs moeten betalen. Dat geldt voor elke maatschappelijke

orde. Indien men konjunkturele schommelingen wenst te vermijden, dan zal men een beleid moeten voeren dat zoveel mogelijk gericht is op een evenwichtige ontwikkeling. Het is illusoir te denken dat het altijd mogelijk is onevenwichtigheden en dus pijnlijke aanpassingen te ontlopen. Gebrek aan kennis, gebrek aan snelle informatie, gebrek aan reaktiesnelheid en gebrek aan bereidheid om te doen wat het meest aangewezen lijkt in een bepaalde situatie hebben dit tot gevolg. Dat neemt niet weg dat men kan proberen de nadelige gevolgen zo goed mogelijk op te vangen. Indien het dan zo is dat in de huidige depressie blijkt dat de opvang van de nadelige gevolgen onvrede oproept, dan is het nodig dat men zich bezint op de vraag of het niet anders en beter kan. Dit kan leiden tot een verandering van instituties en daarmee tot een verandering van de maatschappelijke orde zonder dat het kapitalistisch karakter wordt aangetast.

Na de tweede wereldoorlog is in Nederland bewust gebouwd aan een maatschappelijke orde, waarin op economisch terrein het overleg een belangrijke plaats innam. Dit overleg is thans vervangen door polarisatie en strijd. Het overleginstituut bij uitstek - de S.E.R. - funktioneert niet of nauwelijks bij belangrijke zaken. Dat betekent, dat in de afgelopen jaren de maatschappelijke orde is gewijzigd. Thans schijnen wij te staan aan de vooravond van verdergaande veranderingen. Wat zal de rol van de overheid hierin

zijn? Keynes verwachtte reeds dat de overheid een "ever greater responsibility for directly organising investment" zal nemen ⁵³⁾.

Tijdens deze depressie is vele malen een beroep op de overheid gedaan voor financiële steun. Hierbij zal men toch moeten verwachten dat deze overheid zich een oordeel vormt over de levenskansen van de betrokken onderneming. Indien men dat aanvaardt, hoe zal men dan in andere tijden de overheid het recht op een oordeel kunnen ontzeggen? Waarom zou de overheid terug moeten treden, wanneer het weer goed gaat in de economie?

Er is geen reden om ondernemers aan de schandpaal te nagelen, indien blijkt dat zij na op basis van zo goed mogelijke informatie investeringen verricht te hebben, een vergeleken met de markt te grote productiecapaciteit hebben gekreëerd. Naar mate echter de gevolgen van niet te vermijden vergissingen groter worden, zal er behoefte zijn aan een oordeel dat inderdaad zo zorgvuldig als gegeven de omstandigheden maar mogelijk was, te werk is gegaan. Een controle achteraf, dat wil zeggen nadat de moeilijkheden zijn ontstaan, zal op den duur weinigen bevredigen. Dit leidt naar mijn mening dan ook onherroepelijk tot een beoordeling vooraf. Een dergelijke beoordeling kan zijn rechtvaardiging vinden in het feit, dat bij een

mislukking de gevolgen - o.a. via werkloosheid of financiering van de kosten om de onderneming gedurende een aanpassingsperiode in stand te houden - op de gemeenschap worden afgewenteld. Indien hier een goede overlegstructuur wordt gekreëerd, waar deskundigheid regeert en niet het politieke vooroordeel, zal een werkbare situatie ontstaan, die het creatieve element van de ondernemersfunctie niet zal aantasten. Het biedt de ondernemer een zekerheid: hij weet zich mede gedragen door een toetsing namens de gemeenschap. Deze toetsing kan (geheel volgens Keynes) een voorwaarde zijn voor het met succes functioneren van het partikulier initiatief en een middel zijn om vernietiging van instituties te voorkomen⁵⁴⁾.

Deze toetsing namens de gemeenschap houdt echter in dat dan niet meer kan worden gesproken van een kapitalistisch systeem, maar dat moet worden gesproken van een socialistisch systeem: de resultaten van de eigen calculaties van de onderneming en die van de kapitaalverschaffers worden getoetst.

Intussen moge worden bedacht dat deze toetsing niet eenvoudig zal zijn. Ik vrees dat scherpe criteria niet te formuleren zijn. Is de Selectieve Investeringsregeling in dit opzicht al geen voorbeeld? Hoe zal de ruimte, die door gebrek aan scherpte ontstaat, worden gevuld? Het beleid in deze kan zo beperkend zijn dat een situatie ontstaat die de ondernemers als niet werkbaar ervaren. Dat is een gevaarlijk

ontwikkeling voor een open economie, zolang er nog mogelijkheden zijn zich elders te vestigen.

Tussen deze toetsing die naar men mag verwachten alleen op belangrijke investeringsbeslissingen betrekking zal hebben en de toetsing van wat wordt genoemd de maatschappelijke betekenis van de voort te brengen produkten ligt een grote afstand. Het zal van de criteria afhangen of men kan vermijden dat al of niet versluierd dit laatste wordt getoetst.

Het is wel duidelijk dat de laatste jaren op sterk polariserende wijze over onze maatschappelijke orde wordt gesproken. Zal weer gelden: "Deliberante senatu perit Saguntun?" Wordt het geen tijd dat de overheid een initiatief neemt om dit te doorbreken? Naar mijn mening eist dit een overlegstructuur die speciaal voor dit probleem wordt gevormd. Ik heb nl. de indruk dat de huidige S.E.R. door de ontwikkeling van de laatste jaren niet meer het geschikte orgaan is om deze taak op zich te nemen. Hoe deze overlegstructuur er ook moge uitzien, het is de taak van de wetenschapsbeoefenaren dit overleg te begeleiden. Economisten zullen dit debat over "ordevraagstukken" niet moeten mijden, de economische problemen spelen in de discussies een belangrijke zo niet overheersende rol. Deze begeleiding zal vrucht afwerpen, indien de wetenschapsbeoefenaren integer zijn, dat wil zeggen zij moeten hun vooronderstellingen laten zien en niet meer concluderen dan wetenschappelijk verantwoord is.

NOTEN

* Ik dank Prof.Drs. J.R. Zuidema en Drs. F.A.J. van den Bosch voor hun bereidheid met mij mee te denken over deze materie.

De geschreven tekst wijkt op enkele plaatsen af van de uitgesproken tekst.

1. The collective writings of John Maynard Keynes, deel XIII en deel XIV, 1973.
2. J.M. Keynes, The general theory of employment, interest and money, ed. 1951, blz. 3.
3. L.R. Klein, The keynesian revolution, 1968, blz. IX.
4. Collective writings, deel XIII, blz. 343.
5. K.K. Kurihara, Introduction to keynesian dynamics, 1957, blz. 16.
6. Les cahiers du Club du Nouvel Observateur, No. 6, 1975.
- 6a. Les cahiers, blz. 14.
7. NOS-journaal van 23 september 1975, 20.00 uur.
"De schrik slaat mij om het hart als ik in de miljoenennota lees, dat de regering een geringere stijging van de werkloosheid nastreeft".
"Als dit het vooruitzicht is op de nieuwe gegevens op de economische toestand, dan pas wordt goed duidelijk dat de traditionele instrumenten van het sociaal-economisch beleid ontoereikend zijn om het werkloosheidsprobleem op te lossen en dat ernstig moet worden getwijfeld aan de vraag of deze maatschappelijke orde of dit maatschappelijk stelsel ons uit het dal zal halen op een wijze zoals de werknemers dat willen. De rol van de overheid komt onvoldoende uit de verf. Dat wij een grotere in-

vloed van de overheid op het economisch proces voorstaan is niet een kwestie van hobby-istisch berijden van stokpaardjes. Dat die grotere invloed er moet komen, vloeit voort uit de taak die aan de overheid is opgedragen om werkzaam te zijn ten behoeve van het algemeen belang".

Overgenomen van de bandopname, die ter beschikking werd gesteld door de Rijksvoorlichtingsdienst.

8. Toespraak gehouden te Nijmegen op dinsdag 1 oktober 1974 tijdens de ledenvergadering van het Nederlands Christelijk Werkgeversverbond.
"Dat socialisme, dames en heren, staat ongetwijfeld op gespannen voet met de vrije ondernemingswijze produktie, al wenst het die produktiewijze bepaald niet in te ruilen voor een staats-socialistisch centralisme".
9. Een visie ter visie: ontwerp voor een visieprogramma van het Nederlands Katholiek Vakverbond, 23 juni 1975.
10. Een visie ter visie, blz. 11.
11. Zie hierboven onder nummer 7.
12. Béla Csikôs-Nagy, Socialist economic policy, 1973, blz. 26 en 27.
13. J.R. Zuidema, Enige gedachten over de economische orde; het beginsel van de ingebouwde teleurstelling. In: Economie dezer dagen, 1973, blz. 319.
14. G.N. Halm, Economic systems, 1959, blz. 45 e.v.
15. P.M. Sweezy, Capitalist development, 1942, blz. 56.
16. G.N. Halm, op.cit., blz. 197.
- 16a. J. Wilczinsky, Socialistische economie, 1972, blz. 35 en 36.
17. Een visie ter visie, blz. 26 en 27.
- 17a. J. Wilczinsky, op.cit. blz. 99.

18. J.R. Zuidema, Syllabus propaedeuse college economische orde.
19. J. de Pous, Rede ter herdenking van het 25-jarig bestaan van de SER, 3 september 1975.
20. Nationale rekeningen 1974, tabel 52.
21. F.W. Rutten, Over het macro-economisch beleid voor de middellange termijn, 1968, blz. 3 e.v.
22. Nationale rekeningen 1974, tabel 52.
23. A.W. Phillips, The relation between Unemployment and the Rate of Change of Money Wage Rates in the United Kingdom 1861-1957, *Economica* 1958.
24. Diskussie in Economische Statistische Berichten in 1953 en 1954.
25. De personele inkomensverdeling 1952-1967, Centraal Planbureau Monografie No. 19, 1975.
26. N.R.C., 23 april 1975.
27. Een visie ter visie, blz. 11 en 12 e.v.
28. Een visie ter visie, blz. 44.
29. Een visie ter visie, blz. 33.
30. Een visie ter visie, blz. 16.
31. J.K. Galbraith, *American capitalism*, 1957.
32. Een visie ter visie, blz. 13 en 14.
33. O. Arkhipoff, Le bien-être national et la possibilité de sa mesure. Voordracht 14e Conference IARIW 1975.
34. L. von Mises, *Human Action*, 1949, blz. 270.
35. Een visie ter visie, blz. 20.
36. *Human behavior in economic affairs*, ed. B. Strumpel enz. 1972, blz. 413.
37. J.M. Clark, *Competition as a dynamic process*, 1961, blz. 233.

38. L. von Mises, Human Action, 1949, blz. 676.
I.M. Kirzner, Competition and entrepreneurship, 1973, blz. 238 en 239 en hoofdstuk 3.
39. Een visie ter visie, blz. 35 e.v.
40. N.R.C. 27 september 1975, Bijlage.
41. Een visie ter visie, blz. 15 en 16.
42. D.B.J. Schouten, Dynamische macro economie I, 1967.
A.W. Phillips, Stabilisation policy in a closed economy, Economic Journal 1954.
A.W. Phillips, Stabilisation policy and the time form of lagged responses, Economic Journal 1957.
43. R. Eisner, What went wrong?, Journal of Political Economy 1971.
W.L. Springer, Did the 1968 surcharge really work? American Economic Review 1975.
44. J.M. Keynes, op.cit., blz. 162.
45. J.M. Keynes, op.cit., blz. 164.
46. F.W. Rutten, op.cit., blz. 3.
47. H. den Hartog en H.S. Tjan, Investeringsen, lonen, prijzen en arbeidsplaatsen, Centraal Planbureau, augustus 1974.
S.K. Kuipers en H.F. Bosch, An alternative estimation procedure of a clay-clay type of vintage model: the case of the Netherlands, 1959-1973.
48. J.M. Keynes, op.cit., blz. 50.
49. Jaarverslag De Nederlandsche Bank over 1970, blz. 11.
50. P.W. Barkley en D.W. Seckler, Economic growth and environmental decay, 1972. De ondertitel van dit boekje is: "The solution becomes the problem".
51. Economische gevolgen van bestrijding van milieuverontreiniging.
Centraal Planbureau, Monografie No. 20, 1975.
52. Centraal Economisch Plan 1975, blz. 213.
53. J.M. Keynes, op.cit., blz. 164.
54. J.M. Keynes, op.cit., blz. 379 e.v.